

Bomen die getuigden van de Oranjes (2)

door Evert Jan van de Kaa

foto's van internet

Gevelsteen, Stooftsteeg 8, Amsterdam⁴

In een aantal artikelen beschrijf ik de oranjeboomen uit verleden en heden. De vorige aflevering ging in op de plantkundige oranjeboom. In deze aflevering vertel ik hoe die boom en zijn vruchten vanaf de tachtigjarige oorlog tot de instelling van ons koninkrijk werden gebruikt als propagandamiddel voor en tegen de Oranjes.

Oranjeboomen als politiek propagandamateriaal

De Oranjeboom in woord en beeld, als symbool van de Prinsgezinden

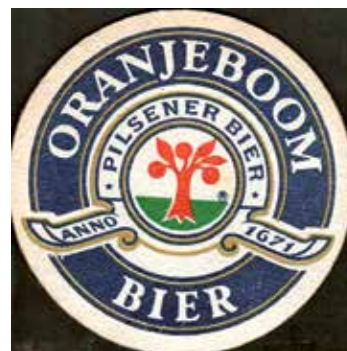
'Corn Oudemans, Makelaer tot Rotterdam, sal op maendag dan 31 January 's na-middags ten 3 uuren in de Herberg het Swijnschoft publyck veijlen en verkopen de wijdberoemde en neringrijcke Herberg, genaemt den ORANIEN-BOOM, staende en gelegen aen den Rotte omtrent een half uur buyten de voorsz. Stad onder de Jurisdictie van Hillegersberg, (Oprechte Haerlemsche Courant, 29-01-17291)

In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) wisselden perioden, waarin de Staatsen en de Prinsgezinden de overhand hadden, elkaar af. Bij de Staatsen hadden de regenten het voor het zeggen. Dat waren de bestuurders van provincies en steden die elkaar de baantjes toespeelden en dat wilden blijven doen. De Prinsgezinden probeerden daartegenover de macht van de stadhouders te versterken en hadden veel meer aanhang onder de calvinistische, alledaagse bevolking.

Niet iedereen zal steeds de moed of macht hebben gehad om zijn politieke voorkeur voor de ene of de andere partij al te duidelijk kenbaar te maken. Maar als Prinsgezinde kon je je huis of nering natuurlijk gerust Oranjeboom of Oranjeappel noemen en dat op een uithangteken of gevelsteen aangeven.

Al eeuwenlang suggereerden die namen rijkdom en genot. Zo kon je die naam verdedigen, ook wanneer de Staatsen het een tijdje voor het zeggen hadden. En wanneer het tij weerkeerde kon je dan aantonen dat je altijd al oranje-fan was. Van alle plantennamen was Oranjeboom tijdens de Republiek met afstand de populairste naam voor herbergen, kruidenierswinkels, burgerhuizen en boerderijen³. De aankondiging van de veiling van de herberg aan de Rotte is maar één van de vele advertenties en publicaties waarin die als naam van een gebouw opduikt. Ook de naam Oranjeappel kwam vaak voor: b.v. voor het in 1675 gestichte doopsgezinde weeshuis in Amsterdam.

Van de Brouwerij D'Orangienboom, die in 1681 in Rotterdam werd opgericht, is de naam nog steeds algemeen bekend. De spelling veranderde wel in Oranjeboom en het bedrijf ging meerdere keren in andere handen over. Ook de bierproductie verhuisde enkele keren, eerst binnen Rotterdam en in 1968 naar Breda. Pas in 2004 kwam, na 323 jaar, een eind aan de productie van Oranjeboompils in Nederland. Maar het wordt tot de dag van vandaag onder licentie gebrouwen in onder meer het Verenigd Koninkrijk⁴.

Oranjeboom bierviltje

Steenje in binnenmuur Doopsgezinde Kerk, Singel 453, Amsterdam*. Afkomstig van voormalige Doopsgezinde Weeshuis 'De Oranjeappel'

..... "Met kunst gevlochten Haegh, besproeyt van Vyverstroom,
Die kiesch, de wortels leckt van den Oranjeboom;
Oranjeboom, die ciert de Tempe van ons' landen;
Boom, naer wiens geur en sap 's volcx monden watertanden" (Geboortklock van Willem van Nassau, 1626²)

Natuurlijk waren er ook veel publicaties waarin Prinsgezinden hun voorkeur voor de Oranjes uitdroegen. Daarbij gebruikten ze vaak de oranjeboom en zijn appels, loten of takken in symbolische zin. Bovenstaand fragment uit een lofdicht van Vondel lijkt wel een cryptogram, zo bol staat het van de verborgen betekenissen: gevlochten Haegh: Den Haag, Vyverstroom: Hofvijver, Oranjeboom: stadhouder Frederik Hendrik, de wortels: het Binnenhof waar die resideerde, de Tempe: de lusthof, waarmee Vondel Den Haag bedoelde.

Toen het gedicht werd geschreven was de Tachtigjarige oorlog nog in volle gang. Het werd uitgegeven ter gelegenheid van de geboorte van de latere stadhouder Willem II. In het boekje zit een tekening van een oranjeboom met Frederik Hendrik's wapenschild.

Links van de boom staat Frederik Hendrik, rechts staat zijn vrouw Amalia van Solms met een takje met oranjeappel in de hand. Tussen hen in zit een voedster met de pasgeboren Willem II. In het lofdicht associeert Vondel de Oranje-familie met de oranjeboom en zijn spruiten. Zo verpakt hij zijn politieke boodschap dat de inwoners van de Republiek zich heel gelukkig mogen prijzen dat de Prinsen van Oranje zich voor hen inzetten. Vondel gaat er daarbij vanuit dat voor iedereen duidelijk is dat de vrucht van de oranjeboom zowel begeerlijk als kostbaar is. Zoals we in de vorige aflevering hebben gezien was dat al zo sinds de eerste oranjeappels in Nederland verschenen. Het transport vanuit Portugal of het Middellandse Zeegebied was ook in de 17de eeuw nog enorm duur. En een collectie oranjebomen in kuipen plus een verwarmd gebouw om ze te laten overwinteren was toen alleen voor de allerrijksten weggelegd.

Illustratie bij het lofdicht van Vondel¹

's Gravenhage den 20 Maert [...] De Schutters van 't Oranje Vendel [...] zullen [...] alhier, dit jaar de Mayboomen volgens jaarlijkse gewoonte planten [...]. Voor ZIJN HOOGH. DEN JONGEN ERF-PRINCE: Een Kind met een Oranje-appel in de hand [...]. (Amsterdamse Courant, 22-03-1749).

Het hier aangehaalde krantenartikel beschrijft de negen meibomen die dat jaar in Den Haag zouden worden opgericht, voor de Staten van Holland, de Staten Generaal, de vier leden van het Stadhoudergezin en drie andere hoogwaardigheidsbekleders. Het planten van meibomen kwam overal in Noordwest-Europa voor en ging terug tot in de Middeleeuwen. In de 17de en 18de eeuw ging het meestal om een versierde paal die na de meimaand werd opgeruimd. De in 1749 voor Stadhouder Willem IV geplaatste meiboom droeg een leeuw onder een palmboom, met olijfkranen en oranje lint. Die voor zijn vrouw Anna (dochter van de koning van Engeland) een koningskroon binnen een krans oranje bladeren. De boom voor hun zoon toonde een kind met een oranjeappel in zijn hand en die voor hun dochter een jong 'maegdeke' met een oranjetak in de hand. De

andere bomen waren voorzien van symbolen die de betreffende institutie of persoon kenmerkten. Verder grasduinend in oude Nederlandse dagbladen¹ vond ik dat de Haagse Meiboomtraditie al in 1635 bestond, en dat meibomen of andere constructies, die met de oranjeboom en/of zijn vruchten zijn versierd, op vele plaatsen in Nederland werden ‘geplant’ bij de ambtsaanvaarding van stadhouders. In 1747 werd dat voor Stadhouder Willem IV bijvoorbeeld gedaan in Culemborg, Dokkum, Leiden, Middelburg, Noordwijk en Den Bosch, en wie weet in hoeveel andere plaatsen. Plaatselijk werden in Nederland ook wel echte bomen als meiboom geplant, maar ik heb nergens een aanwijzing gevonden dat hiervoor authentieke oranjebomen werden gebruikt of dat die een verband met de Oranjes suggereerden.

Vrijheidsboom versus Oranjeboom

‘Vrymoedige en onpartydige Beschrijving van de Handelwijze der Prinsen van ORANJE met Nederland, versierd met een keurig TYTEL PLAATJE, vertoonende een ORANJEBOOM, welke door een HOLLANDER ontworteld werd.’ (advertentie, *Groninger Courant*, 17-05-1782)

In 1780 brak de vierde Engelse oorlog uit, die voor de Republiek slecht verliep. Tegelijk raakte de economie in het slop en begon de Patriotten-beweging meer democratie te bepleiten, waarop de Prinsgezinden de bestaande orde gingen verdedigen. Tussen hen en de Patriotten brak een ware propagandaoorlog uit⁶. In de hierboven geciteerde advertentie uit 1782 werd voor de prijs van elf stuivers een patriottisch pamflet aangeboden. In hetzelfde jaar kwam *De Oranjeboomen*⁷ uit, een op rijm gezet smaadschrift van 76 bladzijden. Op de omslag staat een Oranjeboom met op de stam het opschrift: *‘ten dage, als gij daarvan eet, zult gij den doot sterven’*.

Anti-Oranjeprint op boekomslag uit 1782⁷

Het is een van de vele voorbeelden waarin de Oranjeboom als symbool werd ingezet. Beide partijen gebruikten die, in pamfletten en liederen, en in spotprenten op papier, op tabaksdozen en al wat zich verder laat graveren of beschilderen.

Tabaksdoos, 1787, met gravure van Patriotten die de Oranjeboom wilden vellen en verjaagd worden⁸.

Een nabloeier is de afbeelding van een vadsige Stadhouder Willem V, die als een dronken Cupido op zijn goedgevulde geldzak ligt, omringd door kennelijk door hem bezwangerde vrouwen temidden van een collectie Oranjeboomen met vruchten die zijn buitenechtelijke kinderen voorstellen. Dit is trouwens een Engelse spotprent uit 1796. Ook in ballingschap was er blijkbaar nogal wat commentaar op zijn levenswijze.

Stadhouder Willem V tussen zijn oranjebomen⁹

Vanaf 1781 kregen de Patriotten in Nederland steeds meer de overhand. Begin 1787 werd het in Den Haag zelfs verboden meibomen met oranjesymbolen te plaatsen. Ook moesten destijds op diverse plaatsen mensen die oranjesymbolen toonden zich voor de rechter verantwoorden¹. Maar toen later dat jaar - na de aanhouding van de vrouw van Stadhouder Willem V bij Goejanverwellesluis - Pruisische troepen Nederland binnenvielen, vluchtten de belangrijkste Patriotten naar Frankrijk. De berichten in de pers veranderden als een blad aan de boom: tekenen van oranjegezindheid werden weer aangemoedigd en de patriotische propaganda ging ondergronds¹.

“AMSTERDAM den 19 January 1795, Eerste Dag der Hollandsche Vryheid [...] Heden morgen is alhier de Vryheidsboom, op den Dam [...] met algemeene vreugde geplant” (Nationale Courant, 21-01-1795)

In 1765 kwam een aantal Amerikanen die ontevreden waren met het Engelse bestuur bijeen onder een Iep in Boston. Ter herinnering daaraan werden tijdens de Amerikaanse onafhankelijksoorlog in verschillende koloniën vrijheidsbomen geplant. In navolging daarvan werden ook tijdens de Franse revolutie overal vrijheidsbomen opgericht. Net als de meibomen waren dat meestal versierde palen, die nu vrijheid en democratie symboliseerden. In februari-maart 1793 bezette het Franse revolutionaire leger tijdelijk West-Brabant. Onder meer in Breda werd toen zo'n vrijheidsboom neergezet. Maar zodra de Fransen zich terugtrokken werd die omgehaald en dansten de bewoners weer rond een daar opgerichte oranjeboom. En toen in januari 1795 de Patriotten in het kielzog van het Franse leger de macht grepen en de Bataafse Republiek uitriepen verzezen in no-time, nu overal, weer vrijheidsbomen. Tegelijk met het plaatsen van de vrijheidsbomen verdwenen vrijwel alle op palen en op en aan gevels geschreven en geschilderde oranje bomen uit beeld^{3,6}.

Onder meer in Amsterdam werd er al op de ochtend na het uitroepen van de nieuwe Republiek een vrijheidsboom op de Dam geplaatst. Blijkbaar was dat zo inderhaast gedaan dat het stadsbestuur de paal kort daarna weer liet verwijderen, waarna op 4 maart een degelijker exemplaar werd geplant¹. Een takje daarvan wordt in het Rijksmuseum bewaard. Het plaatje op internet doet me denken aan een naaldboom, maar in de vele verslagen van de gebeurtenis heb ik geen naam kunnen vinden en evenmin of hij met wortelkruit werd geplant. Maar destijds werden in Nederland hier en daar wel degelijk ook echte vrijheidsbomen geplant. Daarvan is er nu tenminste één nog in leven: de eik bij het raadhuis van Oosterwijk. In Amsterdam werd ook een vrijheidsboom geplant in de Zandhoek, toen een erg Oranjegezinde buurt. Ik heb niet kunnen achterhalen om welke soort het ging, maar hij stond er nog toen Napoleon in 1813 werd verslagen. De buurtbewoners hebben hem destijds onmiddellijk omgedoopt in en versierd als Oranjeboom en er dezelfde avond nog omheen gehost¹. Nadat de latere koning Willem I in Scheveningen was geland en de Franse troepen het land weer hadden verlaten werd de oude orde hersteld. Vrijwel meteen werden de vrijheidsbomen overal omgehaald. Hier en daar werden in plaats daarvan oranjebomen geplant, zoals tijdens een feest in Werkendam ter gelegenheid van het machtsherstel van de Oranjes. Het artikel daarover suggereert dat het een versierde paal was, eerder dan een levende boom: [...] *Jeene hiertoe vervaardigde Oranjeboom, welke [...] onder het doen van een gepaste aanspraak voor het bovengemelde dorps-huis wierd geplant [...]*. (Dagblad der Provincie Brabant, 24-06-1814). Maar na deze oprispingen verdween het gebruik van de oranjeboom voor politieke propaganda. Dat gebeurde wat later ook met de Oranjeappel/boom als benaming van de Sinaasappel(boom), maar dat behandel ik in de volgende aflevering.

detail: Stadhouder Willem V tussen zijn oranjebomen⁹

Bronnen (internetsites geraadpleegd in maart-april 2014)

Diverse Engels- en/of Nederlandstalige wikipedia-artikelen. Daarnaast:

¹ Digitale archief van de Koninklijke Bibliotheek, waaruit de citaten en afgeleide informatie uit Nederlandse dagbladen zijn gehaald.

² J. van den Vondel (1626). Geboortklock van Willem van Nassau. Amsterdam, Willem Jansz. Blaeu.

³ J. van Lennep en J. ter Gouw (1868). De uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd.

⁴ O. Boers (2007). De Gevelstenen van Amsterdam (Foto's: P. v. d. Vlist). Veren. Vrienden van Amsterdamse Gevelstenen.

⁶ N.C.F. van Sas (2005). De metamorfose van Nederland (blz. 195-221). Full-tekst op Google Books.

⁷ Frank de Vrij (pseudonym) (1782). De Oranjeboomen. Full-tekst op Google Books.

⁸ Collectie H.M. De Bevelanden, Goes

⁹ J. Gillray (1796). The Orangerie; or the Dutch Cupid reposing after the fatigues of Planting. H. Humphrey, London.

